

สิงห์ไกรภพ: จากนิทานคำกลอนของ สุนทรภู่สู่นิทานข้างวัด

สุวรรณี อุดมผล*

เรื่องสิงห์ไกรภพนี้มีประวัติค่อนข้างแปลก ดังที่ พ.ณ ประมวญมารค, (๒๔๙๙, น.๑๕๓) เล่าไว้ว่า ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเคยรับสั่งถึงนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ ท่านองว่า “มันแต่งก็แต่งได้ แต่ให้พระเจ้าแผ่นดินเป็นข้าปากตลาด จะแต่งให้มีสำราญอย่างเจ้าไม่ได้” (พ.ณ ประมวญมารค, ๒๔๙๙, น.๑๕๓) เมื่อสุนทรภู่ทราบเข้าก็ได้ตอบเป็นท่านองว่า พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์จึงทรงพระราชนิพนธ์ได้ดีเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ถ้าเป็นไพร่เสียน้อยจะทรงนิทานได้ดีกว่านี้ (พ.ณ ประมวญมารค, ๒๔๙๙, น.๑๕๓) กล่าวกันว่านี่คือสาเหตุที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บทละครนอกเรื่องไกรทอง ซึ่งเป็นเรื่องของชาวบ้านและมีบทโต้ตอบแบบ “ปากตลาด” (พุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๐๘, น.๓๗๓) พ.ณ ประมวญมารค (๒๔๙๙, น.๑๕๓) กล่าวไว้ว่า “ฝ่ายสุนทรภู่ก็แต่งเรื่องสิงห์ไกรภพ** ประชัน เป็นเหตุให้แพ้หลุดลุ่ย ด้วยเหตุนี้เรื่องสิงห์ไกรภพจึงเป็นเรื่องที่อาภัพ” หากตีความในเรื่องความอาภัพ คงหมายถึง เป็นเรื่องที่ไม่ได้รับความนิยมและกล่าวขวัญถึงมากเท่าที่ควร ทั้งๆ ที่เรื่องสนุกและมีความยาวเป็นที่ ๒ รองจากพระอภัยมณีซึ่งเป็นที่ยอมรับกันมาก

แม้เรื่องนี้จะมีความยาวถึง ๑๕ เล่มสมุดไทย แต่ก็ยังแต่งไม่จบอาจเป็นเพราะกรรมหนีนอัปสรสุดาเทพ*** ซึ่งสุนทรภู่แต่งถวายสิ้นพระชนม์ อนึ่ง เรื่องใดคือ

* รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

** พ.ณ ประมวญมารคใช้คำนี้ แต่ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ใช้ “สิงห์ไกรภพ”

*** สะกดตามต้นฉบับ

เจ้านายที่สุนทรภู่แต่งเรื่องสิงห์ไกรภพเวลานั้น ยังมีการสันนิษฐานกันไม่เป็นที่ยุติ บ้างก็ว่าตอนต้นแต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ผู้เป็นศิษย์ของสุนทรภู่ ส่วนตอนท้ายจึงแต่งถวายกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ บ้างก็ว่าสุนทรภู่แต่งถวายกรมหลวงพิทักษ์มนตรีในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๕-๒๓๖๓ ก่อนเข้ารับราชการ (พ.ณ ประมวญมารค, ๒๔๙๙, น. ๑๕๔)

การผูกเรื่องของนิทานคำกลอนเรื่องสิงห์ไกรภพ

สุนทรภู่เริ่มด้วยการปูพื้นให้ทราบถึงความเป็นมาก่อนกำเนิดของสิงห์ไกรภพ ซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่อง ด้วยการเล่าถึงพระบิดาและพระมารดาคือท้าวอินธนูมาศครองเมืองโกญจา กับนางจันทระพระมเหสี โดยไม่มีพระโอรสและพระธิดา ต่อมาทรงรับลูกใจซึ่งถูกทหารกองตระเวนฆ่าตายมาเป็นพระโอรสบุญธรรมเพราะทรงเห็นว่ามีลักษณะดีโดยไม่ทรงฟังคำทัดทานของโหรที่ว่า

อันน้ำเนื้อเชื้อใจประทุษจริต

หมิพจิตไม่รู้จักในมรรคผล

อุเบกษาทารุณในคุณคน

ทรชนเช่นชาติพยัคฆมา

(สุนทรภู่, ๒๕๐๑, น. ๑๒)

ท้าวอินธนูมาศพระราชทานนามลูกใจว่า คงคาประลัย ทรงรักใคร่เอ็นดูและทรงแต่งตั้งให้เป็นอุปราช แต่คงคาประลัยนั้นใจพาลสันดานหยาบชอบเที่ยวเตร่รังแกชาวบ้านอยู่เป็นประจำ

การปูพื้นในช่วงต้นนี้ทำให้ผู้อ่านรู้จักตัวละคร พฤติกรรมและอุปนิสัยเป็นการเตรียมผู้อ่านให้ยอมรับผลที่จะเกิดขึ้นต่อไป

เมื่อคงคาประลัยอายุได้ ๑๕ ปี นางจันทระทรงครรภ์และโหรทำนายว่าจะได้พระโอรสผู้มีบุญญาธิการ แต่กว่าจะได้ครองราชย์จะต้องเผชิญเคราะห์กรรมและต้องพลัดพรากจากกันไปเป็นเวลานาน

ด้วยเชื้อสายใจและอุปนิสัยหยาบช้าเป็นทุนเดิมประกอบกับความหลังฝังใจเรื่องพ่อของตนถูกทหารของท้าวอินธนูมาศฆ่า เมื่อมีเหตุการณ์ที่อาจทำให้ความสำคัญของตนต้องลดลง คงคาประลัยซึ่งไม่มีจิตสำนึกในเรื่องผิดชอบชั่วดีอยู่แล้วจึงดำเนินการชิงราชสมบัติ ท้าวอินธนูมาศและนางจันทระอดพ้นเงื้อมมือของคงคาประลัยได้ ด้วยความช่วยเหลือของพระอินทร์ผู้ไปไว้ในป่าไกลจากเมืองโกญจา ทรงปลอมเป็นชาวบ้านชื่อนายอินกับนางจันอาศัยพรานเพิก “ผัวอีแต่ม่ายฉัน” อยู่จนประสูติพระโอรส

สุนทรภู่ผูกปมปัญหาให้หนักขึ้นไปอีก ด้วยการให้พราหมณ์เทพจินดาวัย ๑๒ ปี รับคำสั่งจากพ่อก่อนตายว่าให้ออกเดินทางไปเสาะหาผู้มีลักษณะดี มีบุญ ซึ่งจะเป็นที่พึงได้ในภายหน้า พราหมณ์เทพจินดาเดินทางมาพบพระโอรสผู้มีลักษณะต้องตามตำราที่พ่อให้ไว้บรรทมอยู่ในพระคูซึ่งทำจากผ้าทองและมีพระธำมรงค์ผูกพระหัตถ์ซ้ายขวาอยู่จึงลักพาตัวไป และเดินทางหลงเข้าไปในอาณาเขตของพินทุมาร

พินทุมารเป็นยักษ์มีหน้าที่เฝ้าต้นสรรพยาซึ่งเป็นยาทิพย์ แต่ละกิ่งก็มีใบไม้สีต่างๆ และมีสรรพคุณต่างกันทำให้ผู้กินกลายเป็นนกแก้ว นาคราช ลิงลม และมีผิวกายเหลืองอร่ามประดุจทอง ต้องดื่มน้ำมวกผาจึงจะกลับเป็นคนได้ตามเดิม เมื่อพินทุมารพบพราหมณ์เทพจินดาและพระโอรสก็เกิดความสงสาร เลี้ยงไว้และรักใคร่ประดุจลูก โดยแปลงกายเป็นมนุษย์ เพื่อมิให้พระโอรสหวาดกลัว นอกจากนั้นยังไปขอน้ำนมจากนางไกรสร สิ่งนี้แม่ลูกอ่อนมาให้พระโอรสเพราะยังเล็กมาก และตั้งชื่อพระโอรสว่า สิงห์ไกรภพ

เรื่องในตอนนั้นนอกจากจะเป็นการดำเนินเรื่องแล้ว ยังเป็นการปูพื้นให้ผู้อ่านทราบถึงที่มาของพลกำลังอันแข็งแกร่งของตัวเองของเรื่องได้อีกด้วย

สุนทรภู่พักเรื่องทางสิงห์ไกรภพไว้แล้วย้อนกลับมากล่าวถึงคงคาประลัย หลังจากชิงราชสมบัติได้แล้วก็ปกครองบ้านเมืองตามอำเภอใจ ราษฎรและข้าราชการบริพารที่ดีต่างได้รับความลำบากเพราะคงคาประลัยชอบพวกรบประจบสอพลอ จนเสนาอำมาตย์ฝ่ายดีต้องหลบไปซ่อนสมผู้คนกลับมาเฝ้าคงคาประลัยกับพรรคพวกและชิงอำนาจคืนมา ต่อจากนั้นจึงออกติดตามจนพบท้าวอินธุมาศกับนางจันทร์และอัญเชิญกลับมาครองเมืองอย่างสงบสุขต่อไป

การพักเรื่องของสิงห์ไกรภพและตัดกลับมากล่าวถึงนครโกญจาทำให้ผู้อ่านทราบเรื่องของท้าวอินธุมาศซึ่งดำเนินไปพร้อมๆ กับการเจริญเติบโตของสิงห์ไกรภพ เป็นการให้ข้อมูลทั้งสองด้านไปพร้อมๆ กัน

จากนั้นสุนทรภู่จึงเล่าความเป็นไปของสิงห์ไกรภพต่อว่า พินทุมารห้ามสิงห์ไกรภพ และพราหมณ์เทพจินดาเข้าไปในคูหาที่เก็บต้นสรรพยา แต่ยิ่งห้ามก็เหมือนยิ่งยุ กุมารทั้งคู่แอบเข้าไปพบต้นสรรพยามีหน้าซำดลองเด็ดใบสีแดงมากินได้กลายร่างเป็นนาคราช จนพินทุมารกลับมาให้ดื่มน้ำมวกผาจึงกลับเป็นคนตามเดิม พินทุมารนำจะโกรธกุมารทั้งคู่ แต่ด้วยความรักอย่างจริงใจทำให้พินทุมารเพียงแต่ตักเตือนห้ามปรามมิได้ลงโทษอย่างจริงจัง กุมารทั้งคู่จึงลอบเข้าไปทดลองกินใบส่วนอื่นของต้นสรรพยา

จนรู้สรรพคุณและสามารถกลับเป็นร่างเดิมได้เพราะรู้เคล็ดเรื่องการต้มน้ำมวกฉา ต้นสรรพยาและน้ำมวกฉาจึงเป็นเสมือนของวิเศษคู่ใจของตัวเอกในการออกผจญภัยต่อไป

ต่อมาสิ่งไหนกรภาพเกิดความสงสัยเกี่ยวกับชาติกำเนิดของตน พราหมณ์เทพจินดาจึงบอกความจริงบางส่วนว่าพินทุมารเป็นยักษ์ แต่ก็ยังหลอกสิ่งไหนกรภาพว่าเป็นน้องของตนจริงๆ สุนทรภู่ผูกเรื่องให้สิ่งไหนกรภาพเกิดความหวาดเกรงยักษ์และต้องการกลับไปหาครอบครัว แม้จะตระหนักถึงความรักที่พินทุมารมีต่อตนก็ตาม ครั้นจะบอกตามตรงก็เกรงพินทุมารจะไม่อนุญาตให้ไป จึงหาโอกาสขโมยใบสรรพยาน้ำมวกฉา และกินใบไม้สีเขียวให้กลายเป็นนกแล้วบินหนีไปยามพินทุมารหลับ

เมื่อพินทุมารตื่นและออกติดตามจนทันกันที่สุดอาณาเขตของตน ทั้งนกทั้งยักษ์ต่างหมดแรง พินทุมารตกเขาคำครวญให้สองกุมารกลับมาหา แต่ด้วยความกลัวความผิดและไม่แน่ใจว่าพินทุมารจะให้ภัยจริง กุมารทั้งคู่จึงไม่กล้าไปหา ปล่อยให้พินทุมารคร่ำครวญจนขาดใจตาย จึงกลับไปหา จัดแจงเผาศพ ก่อเจดีย์บรรจุอัฐิ แล้วออกเดินทางกลับบ้านพราหมณ์เทพจินดา

ปมต่อไปที่สุนทรภู่ผูกขึ้นคือ สิ่งไหนกรภาพบังเอิญทราบว่พราหมณ์เทพจินดามีชีพี๋ชายที่แท้จริงของตนจึงรำพึงว่า

เมื่อครั้งอยู่คานาสนันท์

เพราะพราหมณ์ว่าร้ายกาจขาดกลัว

ไฉนรู้ผู้อื่นสิ้นทั้งนั้น

แสนสงสารมารดากับบิดา

แม้ใครช่วยชีแจงตำแหน่งให้

น้อยหรือช่างชั่วช้าจินดาพราหมณ์

พึงกุมภัณฑ์เพียงพ้องเกิดหัว

คิดว่าพี่ของตัวจึงตามมา

ก็หมายมั่นเหมือนญาติวงศ์

มรณาหรือยังอยู่ไม่รู้ความ

ลูกจะไปตามติดไม่คิดขาม

จนวอนถามแล้วไม่แจ้งแห่งยุบล

(สุนทรภู่, ๒๕๐๑, น. ๕๗)

สิ่งไหนกรภาพคงรู้สึกเคืองคว้าง ขาดที่พึ่ง เพราะหลักที่ยึดอยู่เพียงคนเดียวก็เชื่อไม่ได้เสียแล้ว ตัวเอกของเรื่องจึงเริ่มเดินทางอีกครั้ง ด้วยการแปลงเป็นนกแก้วบินไปโดยไม่ทราบหนทางจนพลัดหลงเข้าเมืองมารันของท้าวจตุพัตร์กับนางมณฑาดี ท้าวจตุพัตร์เป็นยักษ์ก็จริงอยู่แต่เลี้ยงนางสร้อยสุดาไว้เป็นธิดาบุญธรรม ขณะพานางสร้อยสุดาออกเที่ยวป่า ได้พบนกแก้วแปลงและท้าวจตุพัตร์อนุญาตให้นางสร้อยสุดานำนกแก้วไปเลี้ยงในวัง เมื่ออยู่กันสองต่อสองนกแก้วกลับร่างเป็นสิ่งไหนกรภาพ เกี้ยวนางและได้นางเป็นชายา พอกลางวันก็แปลงร่างเป็นนกแก้วตามเดิม จึงไม่มีใครทราบ

ความลับนี้

ขณะที่สิงห์ไกรภพมีความสุขอยู่ในเมืองมารัน สุนทรภู่ย้อนกลับมาเล่าความเป็นไปของพราหมณ์เทพจินดาที่กลับไปสืบเสาะยังตำบลที่ลักตัวสิงห์ไกรภพมาจนทราบเรื่องและเข้าไปเฝ้าท้าวอินธุมาศกราบทูลเรื่องราวครั้งอดีตและรับอาสาแปลงเป็นนกแก้วออกติดตามสิงห์ไกรภพต่อไป

ปมปัญหาที่สุนทรภู่ขมวดขึ้นถัดไปคือนางสร้อยสุดาทรงคร่ำครวญให้นางสร้อยสุดาเกิดความขัดแย้งในใจอย่างมาก เพราะถ้าความลับเปิดเผยก็จะเป็นที่อับอาย ท้าวจตุพักตรองก็คงไม่ให้ภัย ถ้าสิงห์ไกรภพต้องต่อสู้กับท้าวจตุพักตรตนจะทำอย่างไร

แม้สงครามพราหมณ์ฆ่าบิดาม้วย

จะตายด้วยภูวนารถเหมือนมดหมาย

แม้บิดาฆ่าพราหมณ์ถึงความตาย

จะรอดด้วยชนมาด้วยสามี

(สุนทรภู่, ๒๕๐๑, น. ๗๖)

แต่ในที่สุดสิงห์ไกรภพก็เห็นว่าลัทธิให้นางหนีไปด้วยกัน ระหว่างทางสุนทรภู่มอบอาวุธวิเศษให้สิงห์ไกรภพ ด้วยการแทรกโครงเรื่องย่อยให้สิงห์ไกรภพและนางสร้อยสุดาพบวิทยารัษฎผู้มีพระขรรค์เพชรเจ็ดคมเป็นของวิเศษให้เหาะเหินเดินอากาศได้ ใครฆ่าไม่ตายยกเว้น “เทวีสีดา” วิทยารัษฎะกดสิงห์ไกรภพให้หลับและเกี่ยวนางสร้อยสุดา แต่นางให้อุบยาหลอกถามเรื่องอาวุธและใช้พระขรรค์แทงวิทยารัษฎตาย เพราะนางคือ “เทวีสีดา” เนื่องจากมีตาของลูกในครรภ์อีก ๒ ตา อาวุธวิเศษนี้ทำให้เหาะได้ การเดินทางจึงสะดวกขึ้น ไม่ต้องใช้การแปลงร่างเป็นนกแก้วเหมือนที่เคยเป็นมา

ย้อนกลับไปสู่โครงเรื่องใหญ่ ท้าวจตุพักตรัยกพลออกติดตามนางสร้อยสุดา แม้นางจะอ่อนนวยพรขอลภัยแต่ท้าวจตุพักตรัยก็ไม่ยอม จึงเกิดการสู้รบกัน ระหว่างที่สิงห์ไกรภพกำลังสู้รบกับไพร่พลยักษ์ ท้าวจตุพักตรัยลอบจับนางสร้อยสุดากลับไป สิงห์ไกรภพต้องต่อสู้กับพลพรรคยักษ์ที่ร่ายลัทธิเป็นจำนวนมาก จนเหนื่อยอ่อนสลบไป พราหมณ์เทพจินดาซึ่งออกติดตามมาพบ ช่วยให้ฟื้นและช่วยรบกับยักษ์เพื่อชิงนางคืน แต่ไม่สำเร็จเพราะ “น้ำน้อยย่อมแพ้ไฟ” พราหมณ์เทพจินดาปลอบสิงห์ไกรภพว่า ท้าวจตุพักตรัยคงไม่ทำอันตรายลูกสาวของตน ดังนั้นนางสร้อยสุดาก็อยู่ในที่ปลอดภัย ส่วนสิงห์ไกรภพควรกลับไปบ้านเมืองเพื่อหาพระบิดาและพระมารดาที่ยังไม่รู้จักกัน ในที่สุดสิงห์ไกรภพก็ยอมทำตามคำแนะนำ และได้ครองราชสมบัติ อย่างไรก็ตามสิงห์ไกรภพก็ยังคิดถึงนางสร้อยสุดา ในที่สุดพราหมณ์เทพจินดารับอาสาเป็นทูตสื่อสารไปเมืองมารัน

เพื่อขอขมาท้าวจตุพักตร์และรับนางสร้อยสุดามาหาสิงห์ไกรภพ

ด้านนางสร้อยสุดาประสูติพระโอรสชื่อรามวงศ์ เป็นที่รักใคร่ของท้าวจตุพักตร์มาก แต่ก็มีได้ช่วยให้ความโกรธแค้นลูกเขยหมดไป เมื่อทูตจากเมืองโกญจามาขอประนีประนอมด้วย จึงไม่ยอม โมโหมากและจัดทัพจะยกไปเมืองโกญจา แม้จะขอขมาไม่สำเร็จพราหมณ์เทพจินดาก็แปลงเป็นลิงแอบไปส่งข่าวนางสร้อยสุดา แล้วนำเรื่องของนางกับรามวงศ์และข่าวการเตรียมทัพของท้าวจตุพักตร์กลับไปบอกสิงห์ไกรภพ

เรื่องดำเนินมาถึงตอนที่ตัวเอกอยู่ในภาวะคับขันสุดยอດในช่วงนี้ สิงห์ไกรภพจะเอาชนะท้าวจตุพักตร์ได้หรือไม่ จะได้พบลูกเมียอีกหรือไม่ สิงห์ไกรภพจะทำอะไร เรื่องจะคลี่คลายไปในทางใด แม้ผู้อ่านจะเอาใจช่วยสิงห์ไกรภพ แต่ก็ยังหวั่นใจในเรื่องความสามารถที่เคยเป็นรองกองทัพยักษ์อยู่

ในการเตรียมรบศึกท้าวจตุพักตร์ครั้งนี้ สิงห์ไกรภพได้ไปหาพระโยคีที่เขาเนาวรัตน์ ได้ลานทองตำราการผูกหุ่นพยนต์ เมื่อศึกษาจนรู้แจ้งแล้วลานทองก็หายวับไป จะเห็นได้ว่าในครั้งนี้นุสนทรภู่มอบของวิเศษที่เหมาะสมสำหรับต่อสู้กองทัพยักษ์จำนวนมหาศาลซึ่งสิงห์ไกรภพเคยแพ้มาแล้ว ผู้อ่านจะเห็นความละเอียดในการวางโครงเรื่องของนุสนทรภู่ซึ่งผูกเรื่องเป็นขั้นตอน ปูพื้นให้ผู้อ่านยอมรับเรื่องราวต่อเนื่องกันไปโดยไม่รู้สึกว่ามันสมจริง

การรบครั้งนี้สิงห์ไกรภพเป็นฝ่ายชนะ ฆ่าท้าวจตุพักตร์ และขออนุญาตท้าวอินธุมาศนำศพของท้าวจตุพักตร์กลับเมืองมารัน นุสนทรภู่ผูกเรื่องให้กระชับด้วยการให้มเหสีของท้าวจตุพักตร์ยอมรับสภาพ และไม่คิดแก้แค้นให้ยืดยาวต่อไป

จึงตรัสตอบขอบใจที่ได้ศพ

มาพานพบพงศ์ประยูรไม่สูญหาย

อันองค์ท้าวเจ้าโทโสโมโหร้าย

จึงได้อายุอภัยถึงปลดปลง

(นุสนทรภู่, ๒๕๐๑, น. ๑๒๔)

เรื่องต่างๆ จึงจบลงด้วยดี สิงห์ไกรภพได้นางสร้อยสุดากลับเมือง มเหสีท้าวจตุพักตร์ผู้สูญเสียสามีชื่อหลานคือรามวงศ์ไว้เป็นเพื่อน ส่วนด้านการปกครอง สิงห์ไกรภพมอบให้พราหมณ์เทพจินดาครองเมืองมารันต่อไป

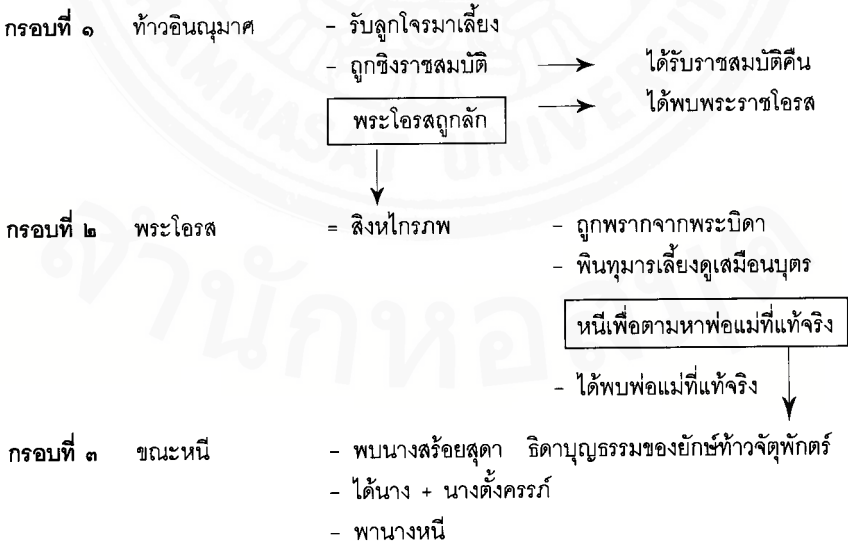
จะเห็นได้ว่าโครงเรื่องที่นุสนทรภู่ผูกขึ้นนั้นสอดคล้องกันอย่างลงตัว การผูกปมคลายปมเป็นไปอย่างสมจริง ความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นสร้างความสนุกสนาน ขวนติดตาม การดำเนินเรื่องไม่เยิ่นเย้อ ผู้อ่านได้รับความสนุกสนานกับของวิเศษซึ่งแตกต่างจากนิทานเรื่องอื่น อาทิ ดันสรรพยา

แต่นิทานคำกลอนโดยทั่วๆ ไป ไม่จำเป็นต้องมีโครงเรื่องเพียง ๑ โครงเรื่อง เมื่อจบบทบาทของพระเอกและนางเอกตอนแรกแล้ว ก็มักจะกล่าวถึงบทบาทของพระเอกคนเดิมกับนางคนอื่น หรือพระเอกคนใหม่ซึ่งเป็นหน่อเนื้อเชื้อไขของพระเอกคนเดิม หรือเป็นเรื่องราวของพระเอกคนใหม่ผสมผสานกับพระเอกคนเดิม เป็นการ “ผจญภัย” “ได้นาง” “พลัดพราก” “ติดตาม” “พานพบ” วนเวียนกันไปไม่รู้จบ ผู้อ่านผู้ฟังสามารถติดตามเรื่องอันสนุกสนาน คำกลอนที่ผูกขึ้นอย่างไพเราะไปได้เรื่อยๆ ทรายที่พฤติกรรมของตัวละครยังไม่ซ้ำซาก

จากนิทานคำกลอนสู่ละครเวที

การรับทราบเรื่องราวของนิทานคำกลอน เป็นการรับทราบผ่านตัวอักษร แล้วเกิดความเข้าใจ นึกเห็นภาพที่ผู้เขียนนำเสนออยู่ในใจของผู้อ่าน ผู้เขียนนิทานคำกลอนสามารถเล่าเรื่องต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสถานที่ต่างๆ สลับไปมาได้ตามต้องการ เพื่อให้สื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องที่เกิดขึ้นในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกันแต่ต่างสถานที่ได้ แต่สำหรับละครเวที การสลับฉากกลับไปกลับมาบ่อยๆ อาจทำให้ผู้ชมสับสนได้

หากจัดกลุ่มของเนื้อหาในนิทานคำกลอนเรื่องสิงห์ไกรภพตอนต้น จะเห็นกลุ่มของเรื่องในกรอบต่อไปนี้

- ถูกพ่อตาพรากนางกลับ
- กลับมาพบพ่อแม่ ครองเมือง
- ส่งทูตไปขอขมาพ่อตา
- ถูกพ่อตายกทัพมาโจมตี
- ฆ่าพ่อตา
- กลับไปพบนาง + ลูก + แม่ยาย
- พานางกลับบ้านเมืองตน

กรอบต่อๆ ไป ลูกของสิงหนไกรภพ = รวมวงศ์อยู่กับยายที่เมืองมารัน
 ลายายตามหาพ่อ
 ออกผจญภัย + ได้นาง

↓ ลูกตามพ่อ } เป็นเหตุให้ผจญภัย + ได้นาง
 พ่อตามลูก } เมื่อมีมเหสีมากกว่า ๑ องค์ เกิดการชิงไหว ชิงขาย ฯลฯ

- หากดูใน ๒ กรอบแรกจะเห็นโครงเรื่องใหญ่ ๒ แบบ คือ
- แบบแรก ใช้ท้าวอินธุมาเป็นหลัก จะมองเพียงกรอบที่ ๑ แนวคิดเรื่องธรรมะย่อมชนะอธรรม หรือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ได้รับการนำเสนอออกมาอย่างชัดเจน เมื่อท้าวอินธุมาศได้ราชสมบัติคืนและได้พบพระโอรส แต่ถ้านำเสนอเพียงกรอบที่ ๑ เรื่องก็จะธรรมดาเกินไป ไม่สนุก
- แบบที่ ๒ เป็นการขยายโครงเรื่องแบบที่ ๑ ให้สนุกขึ้น โดยขยายความตรงประเด็นที่พระโอรสถูกลักพาให้มีรายละเอียดเพิ่มขึ้น ใช้กรอบที่ ๒ มาประกอบให้ทราบว่า เมื่อถูกลักพาไปแล้วพระโอรสต้องเผชิญกับสิ่งใดบ้างกว่าจะได้กลับมาพบพระบิดาพระมารดา การนำเนื้อหาใน ๒ กรอบแรกมากล่าว นับว่าพอเหมาะกับการแสดงที่มีความยาวประมาณ ๒ ชั่วโมง ประเด็นที่น่าสนใจไม่ซับซ้อนเกินไป แต่เพิ่มความสนุกสนาน

ถ้านำกรอบที่ ๓ มาด้วยจะมีเรื่องของการบินนาง จากนาง เนื้อหาจะสมบูรณ์ในแง่มีพระเอก นางเอก แต่จะซับซ้อนขึ้น ยาวขึ้น แนวคิดในเรื่องอื่นๆ จะแทรกเข้ามาจุดเด่นของเรื่องจะเปลี่ยนไป ดังนั้นการที่ผู้ดัดแปลงสิงหนไกรภพจากนิทานคำกลอนเป็นละครเวทีเลือกนำเสนอเรื่องเฉพาะในกรอบที่ ๑ และ ๒ จึงเป็นการกระทำที่เหมาะสมสำหรับการแสดงที่ใช้เวลาไม่มากนัก

ละครเพลงสร้างสรรค์อิสระนิทานข้างวัด : สิงห์ไกรภพ

เดิมที มาริสา กุลศิริศักดิ์ นำเรื่องสิงห์ไกรภพมาดัดแปลงและแสดงที่คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร แล้วจึงมีการนำมาดัดทอน เพื่อใช้แสดงที่ภัทราวดีเธียเตอร์ ของภัทราวดี มีชูธน เหตุที่ได้ชื่อว่าเป็นนิทานข้างวัดเพราะโรงละครนี้ตั้งอยู่ไม่ไกลจากวัดระฆังโฆสิตารามนัก

นอกจากการกำหนดกรอบโครงเรื่องให้กระชับเพื่อใช้แสดงละครเวทีแล้วสิ่งที่น่าสนใจในนิทานข้างวัดเรื่องสิงห์ไกรภพก็คือ การเปรียบเทียบและการตีความ

ผู้ประพันธ์มีการเปรียบเทียบพฤติกรรมเด่นที่เป็นนามธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น ตัวละครทั้งฝ่ายอธรรมและธรรมในเรื่องนี้ คือคางคกประลัยและสิงห์ไกรภพ ต่างได้รับการเลี้ยงดูจากผู้ที่ไม่ใช่บิดามารดาที่แท้จริงของตน ผู้ประพันธ์เปรียบช่วงที่เป็นเด็กเหมือนหยดน้ำเล็กๆ ค่อยๆ ใหญ่ขึ้นจนเป็นสายน้ำ มีดลิ่งซึ่งเปรียบเสมือนผู้เลี้ยงดูคอยประคับประคอง ปกป้อง ค้ำจุน “ดลิ่ง” ของคางคกประลัย คือท้าวอินธุมาศ ส่วน “ดลิ่ง” ของสิงห์ไกรภพ คือพินทุมาร เมื่อหยดน้ำรวมตัวกัน นานวันก็มีจำนวนมากขึ้น มีแรงที่จะ “ขาดดลิ่ง” เหมือนพฤติกรรมคางคกประลัยและสิงห์ไกรภพกระทำต่อผู้มีพระคุณ ต่างกันเพียง คางคกประลัยทำด้วยจุดประสงค์ร้าย ประกอบกับความเคียดแค้นที่ยังรำลึกมานาน และพื้นฐานของจิตใจที่ปราศจากความกตัญญูรู้คุณ ส่วนสิงห์ไกรภพทำด้วยความหวาดกลัวภัย เน้นสัญชาตญาณป้องกันภัยของมนุษย์ นอกจากนั้นเป็นความต้องการพบพ่อแม่ที่แท้จริง โดยตั้งใจว่าเมื่อพบแล้วจะกลับมาหาพินทุมารตามเดิม มิได้มีจิตประสงค์ร้าย แต่เหตุการณ์พาให้พินทุมารต้องตายเอง การเปรียบเทียบ “หยดน้ำ” และ “ดลิ่ง” นี้เห็นได้ชัดในบทเพลงนำเรื่องที่ว่า

น้ำรดหยดน้อยค่อยใหญ่
ยังเล็กเด็กน้อยคอยตาม
เวลาล่วงผ่านกาลคล้าย
ยึดยึดขัดฝังเคยฝังชีวิต
ดลิ่งใหญ่อย่าได้อินทรา
บาปกรรมเหมือนกลอน

ลามไหลกลายเป็นแม่น้ำ
ทุกยามดลิ่งใหญ่ค้ำค้ำพาล
น้ำน้อยหยิ่งดื้อถือดี
เรื่องเศร้าเช่นนี้ที่แสดง
น้ำน้อยจงสังวร
ล้นดานทวารชีวิต มีอาจนลึกลึ้นนี้ไกล

(มาริสา เกศมณี, ๒๕๓๖, น. ๔๖)

ตอนท้ายผู้ประพันธ์ฝากแง่คิดแทรกไว้ด้วยว่า กรรมใดใครก่อ กรรมนั้นย่อมตามทัน เน้นการแผ่หลักกรรมฝากผู้ชมไว้ด้วย

หลักธรรมอีกประการที่ผู้ประพันธ์นำมาเปรียบให้เห็นชัดขึ้น คือ ไม่มีสมบัติใดจะเป็นของใครได้จริงยั่งยืนตลอดไป ในบทเพลง “หอสมบัติ” ดังต่อไปนี้

หอนี้มีสมบัติ	เอาไว้ผัดกันชม
ไม่มีใครมีสิทธิ์	เอาไว้ขีดเอาไว้ชม
แต่งแล้วทำหน้าที่ให้ลม	สมบัติผัดกันชม

(มารีสา เกศมณี, ๒๕๓๖, น. ๔๗)

“สมบัติ” ที่ “ผัดกันชม” ในที่นี้อาจหมายถึง ราชสมบัติของท้าวอินธุมาศที่คงคาประลัยแย่งไปเขยชมอยู่พักหนึ่ง แล้วก็กลับคืนมาเป็นของท้าวอินธุมาศ และสืบทอดมายังสิงห์ไกรภพต่อไป หรืออาจหมายถึง ต้นสรพยา สมบัติอันเป็นที่หวงแหนของพินทุมาร ซึ่งสิงห์ไกรภพและพราหมณ์เทพจินดาลักไปใช้ประโยชน์ก็ได้

ในเรื่องการตีความ ผู้ประพันธ์ตีความต้นสรพยา เป็นสิ่งที่มีคุณค่า สารพัดประโยชน์ เป็น “ยา” หรือสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตมนุษย์และตีความใบไม้ ๔ สีของสุนทรภู่ดังนี้

ใบไม้สีเขียว กินแล้วเป็นนกแก้ว แสดงถึงความมีอิสระ เสรีภาพที่จะไปบินไปยังถิ่นที่ต้องการ

ใบไม้สีแดง กินแล้วเป็นนาคราช แสดงถึงความมีฤทธิ์ อำนาจ ความดุร้าย มีลักษณะภายนอกของการต่อสู้เพื่อช่วงชิงความเป็นใหญ่

ใบไม้สีเหลือง กินแล้วผิวกายเป็นทอง แสดงถึงความมั่งคั่ง ร่ำรวย มีความงามสง่า เป็นจุดเด่นในสังคม

ส่วนใบไม้สีขาว กินแล้วเป็นลิงลม นั่น ผู้ประพันธ์ตีความว่าเป็นเรื่องของความรักแบบหนุ่มสาว เป็นเรื่องความบริสุทธิ์หรือธรรมชาติอันงดงามของสัตว์โลก

(มารีสา เกศมณี, ๒๕๓๖, น.๓๔-๓๕)

คุณสมบัติทั้ง ๔ ประการนี้ ล้วนเป็นสิ่งที่ปฤชชนทั่วไปอยากได้ แม้จะมีสิ่งที่เป็นคุณสมบัติประจำของตน แต่การได้มาชั่วคราวชั่วคราวก็ยั้งดี ผู้ประพันธ์จึงกำหนดให้เป็น “หน้ากาก” ในบทเพลงที่ว่า

คนเรามีหลายหน้า	ทั้งหน้าเงินหน้าใจ
หน้าบูดหน้าปาก	หน้ากากหลายสี
สีแดงนาคี มีอำนาจ	สีขาวลิงลม เสพสมรัก
เขียวนกแก้วเหินฟ้าหาเสรี	สีสีทองคำสีร่ำรวย

ทั้งสี่มีในใจมนุษย์
อันความทุกข์สุขสันต์ความลำเค็ญ

สุดแต่สัสดีไหนจะเด่น
เปลี่ยนแปรเป็นไปตามสีที่ในใจ
(มารีสา เกศมณี, ๒๕๓๖, น. ๔๗)

เพลงทั้ง ๓ เพลงนี้ ผู้ประพันธ์ใช้เป็นเพลงนำเรื่อง เพื่อดึงความสนใจของผู้ชมเข้าสู่เรื่องต่อไป ขณะเดียวกันการเปรียบเทียบและการตีความยังช่วยให้ผู้ชมเห็นข้อคิดเป็นรูปธรรมมากขึ้น และได้ข้อคิดจากเรื่องไปโดยไม่รู้ตัว

ในด้านการนำเสนอเนื้อหา ผู้ประพันธ์นำเรื่องเล่าของสุนทรภู่มากำหนดเป็นฉาก ที่เห็น “ด้วยตา” แทนฉาก “ในจินตนาการ” ของนิทานคำกลอน ดังนั้นเหตุการณ์ต่างๆ จึงได้รับการจำลองอย่างกระชับลงในฉากแต่ละฉากอย่างเหมาะสม ดังนี้

ฉากที่ ๑ ซึ่งเป็นฉากท้องพระโรง เป็นการกล่าวถึงท้าวอินธุมาศและนางจันทรมิมีโอรสสืบสกุล แต่กักรองเมืองโกญจาได้ร่มเย็นเป็นสุข ผู้ประพันธ์เสนอเหตุการณ์หลายอย่างรวมอยู่ในฉากนี้ ได้แก่ การที่ทรงทราบเรื่องโจรปล้นเมืองและเสนานำลูกชายโจรเข้าเฝ้า ทรงเห็นว่าท่าทางอาจหาญ ขาญฉลาดจึงทรงเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม โดยไม่ทรงฟังคำทัดทานของโอรและเหล่าอำมาตย์ พระราชทานนามลูกโจรว่า คงคาประลัย และทรงชุบเลี้ยงอย่างดี ผู้ประพันธ์ใช้หน้าฉาก ๔ อัน สื่อให้เห็นว่าคงคาประลัยได้ทั้งอิสระเสรี อำนาจ ความมั่งคั่งและความรัก แต่ความเลวร้ายอันเป็นสันดานเดิม ก็แสดงให้เห็นด้วยการชมเชยผู้ด้อยกว่าตั้งแต่เล็กจนโต

ฉากที่ ๒ เป็นห้องบรรทมเวลากลางคืน เป็นการเสนอเรื่องที่ป็นจุดกระตุ้นพฤติกรรมที่สำคัญ คือนางจันทรมิมีและมีการทำนายนัน แม้เป็นฉากสั้นๆ แต่ประเด็นนี้นำไปสู่การก่อการร้ายของคงคาประลัยต่อไป

ฉากที่ ๓ แสดงให้เห็นการเตรียมตัวของคงคาประลัยในการชิงราชสมบัติ โดยใช้หน้าฉาก ๔ อันปรนเปรอผู้คน จนได้พรรคพวกมากพอที่จะชิงราชสมบัติ ในครั้งนี้ท้าวอินธุมาศและนางจันทรมิมีง้อมมือของคงคาประลัยไปด้วยความช่วยเหลือของเทวดา การใช้หน้าฉากเป็นอุปกรณ์ประกอบทำให้ผู้ชมเข้าใจวิธีเตรียมการหาพรรคพวกของคงคาประลัยได้ง่ายยิ่งขึ้น

ฉากที่ ๔ เป็นบ้านป่าซึ่งท้าวอินธุมาศและนางจันทรมิมีอาศัยอยู่จนประสูติพระโอรส พราหมณ์เทพจินดาขโมยพระโอรส เดินทางไปจนพบพินทุมาร ยักษ์พินทุมารรับเลี้ยงเหมือนลูก แปลงกายเป็นคนไม่ให้พระโอรสกลัว และขอนำนมจากแม่สิงห์ไกรสรมาเลี้ยงพระโอรสพร้อมทั้งตั้งชื่อว่า สิงห์ไกรภพ

ฉากที่ ๕ เป็นถ้ำของพินทุมาร แสดงความจริงใจของพินทุมารที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้กุมารทั้งคู่อันหมดสิ้น แสดงการผินคำสั่งของ ๒ กุมาร จนทราบคุณสมบัติของต้นสรรพยา และวิธีแก้ฤทธิ์ยา

ตอนท้ายเมื่อสิงห์ไกรภพทราบว่ามีไข่มุกของพินทุมาร จึงชวนกันขโมยใบสรรพยาและน้ำมวกผาแล้วพากันหนี พินทุมารติดตามขอร้องให้กลับ แต่ทั้งคู่ไม่ยอม พินทุมารหัวใจสลายล้มไป พรหมณ์เทพจินดาหลุดปากอีกครั้งว่าสิงห์ไกรภพไม่ใช่น้องแท้ๆ ทำให้สิงห์ไกรภพทราบความจริงจึงพากันค้นค้นติดตามพ่อแม่ที่แท้จริงของสิงห์ไกรภพ โดยอาศัยผ้าทองรององค์และพระธำมรงค์ที่ติดตัวมา ในที่สุดพบท้าวอินธุมาศและชิงราชสมบัติกลับมาได้

การเปลี่ยนจาก “ในจินตนาการ” ของนิทานคำกลอนให้เป็นฉากที่ “เห็นด้วยตา” ของนิทานข้างวัดนี้ทำให้ผู้ประพันธ์ต้องสลับเหตุการณ์บางอย่าง เช่น สิงห์ไกรภพติดตามท้าวอินธุมาศจนพบก่อน แล้วชิงราชสมบัติคืน แทนการเล่าเหตุการณ์ย้อนไปย้อนมาของนิทานคำกลอน

เรื่องการรับทราบคุณสมบัติของใบสรรพยา ก็ได้รับการนำมาดัดแปลงให้ผู้ชมทราบด้วยการให้ตัวละครกินใบไม้ทีละชนิดต่อเนื่องกันไป ร่างกายก็เปลี่ยนไปเป็นสัตว์ต่างชนิดโดยใช้อาภัพกิริยาและแสงสีประกอบ จนสุดท้ายกลายเป็นงู แต่กลับมาเป็นมนุษย์ไม่ได้ จนพินทุมารมาพบและให้ตม้ น้ำมวกผา การรวบรัดเช่นนี้ทำให้การดำเนินเรื่องเป็นไปอย่างรวดเร็ว ผู้ประพันธ์สามารถเสนอประเด็นได้ครบถ้วน สมจริงและกระชับ

ส่วนการใช้ภาษาและถ้อยคำสำนวนในละครข้างวัด ใช้ทั้งวัจนภาษาและอวัจนภาษา การใช้ภาษาท่าทาง และสัญลักษณ์ต่างๆ แทนคำพูดสามารถสื่อความได้ดีเช่นกัน วัจนภาษาที่ใช้มีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ส่วนที่เป็นร้อยกรองบางครั้งจะนำบทประพันธ์เดิมมาใช้ บางครั้งเลือกมาเฉพาะวรรคสำคัญๆ บางวรรคมาต่อเป็นใจความสำคัญ โดยไม่มุ่งสัมผัส แต่บางครั้งก็มีการแก้ไขถ้อยคำให้คล้องจอง ได้รับความครบ แต่กระชับกว่าเดิม เช่น ในนิทานคำกลอนกล่าวว่า

ไอ้พ่อดวงนัยนาบิดาเฮ้ย
พ่อพร้าเลี้ยงรักษาพยาบาล
หรือแคนพ่อช้อโรนะลูกเฮ้ย
เจ้าจะฆ่าพ่อแล้วหรือแก้วตา

ไม่ควรเลยลูกรักจะหักท้าว
เจ้าเปรียบปานเหมือนชีวิตของบิดา
ไม่บอกเลยให้รู้ซึ่งโทษา
หรือปรารถนาสิ่งใดในธานี

(สุนทรภู่, ๒๕๐๑, น. ๑๗)

ในบทละครข้างวัด กล่าวว่

ไฉ่ดวงนัยนาบิดาเอ๋ย

ได้แต่ตามฝันถึงเจ้าเฝ้าผูกพัน

ไม่นึกเลยว่าจะพบเจ้ารังสรรค์

ขึ้นชีวันขวัญจิตของบิดา

(ละครข้างวัดเรื่องสิงห์ไกรภพ, วิถีทัศน์)

การนำมาใช้อาจจะไม่ตรงตามเนื้อความเดิม เช่น ข้อความข้างบนเป็นตอนท้าวอินธุมาศตัดพ้อคงคาประลัย แต่ข้อความที่นำมาดัดแปลงใหม่สำหรับใช้ตอนท้าวอินธุมาศพบสิงห์ไกรภพ เป็นต้น

เพื่อความสนุกสนาน บางครั้งผู้ประพันธ์แทรกอารมณ์ขันไว้ นอกจากนั้นเพื่อให้ผู้ชมต่างชาติเข้าใจเรื่องราว ผู้ประพันธ์จะแทรกบทบรรยายภาษาอังกฤษเป็นการสรุปความสั้นๆ ไว้ด้วย เช่น

The King gives to his son the 4 masks.

พ่อกับแม่มีของมอบให้เจ้า ๔ สิ่ง เป็นยอดเยี่ยมสิ่งใดในโลก

สิ่งแรกมีสีขาวคือความรัก white signifies love จงรักษาไว้ด้วยใจให้ดี

สองสีเขียวปราดเปรียวอิสระ green means freedom จะชนะพันธนาการ
มารทั้งหลาย

สามสีทองต้องประกาย คนทั้งหลายก้มหัวให้ตัวทอง gold offers
prosperity

สี่สีแดง อำนาจราชศักดิ์ red is power ใช้ให้ระวังนะลูกรัก มันจะชัก
สู่สถานแห่งความตาย

(ละครข้างวัดเรื่องสิงห์ไกรภพ, วิถีทัศน์)

นอกจากการดัดแปลงบทด้วยวิธีต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว ภัทราวดีเธียเตอร์ยังใช้แสง สี เสียง และอุปกรณ์ประกอบได้อย่างเหมาะสมเจาะ ลีลาการแสดงไม่ใช่แบบละครไทยเดิม แต่เป็นการผสมผสานของการเยื้องย่างแบบไทยกับลีลาของ modern dance ซึ่งรวดเร็ว ให้ความรู้สึกคึกคัก สนุกสนาน บางตอนใช้การแสดงแบบ mime คือ “การแสดงที่ไม่มีบทพูด แต่ใช้ร่างกายในการแสดงความรู้สึกนึกคิดหรือเล่าเรื่องเท่านั้น” (มาริสสา เกศมณี, ๒๕๓๖, น. ๓๘) วิธีการแสดงที่กล่าวมาแล้วเป็นเพียงตัวอย่างเท่านั้น เพราะบทความนี้มีได้มุงที่จะกล่าวถึงในแง่การแสดง หากผู้อ่านท่านใดสนใจอาจขอชมวิถีทัศน์ได้ที่ห้องสมุดของภัทราวดีเธียเตอร์

เมื่ออ่านนิทานคำกลอนเรื่องสิ่งทไกรภพของสุนทรภู่ ท่านจะได้รับความสนุกสนาน ได้อ่านบทประพันธ์ที่ไพเราะ ได้แง่คิดที่นำไปใช้ได้ในชีวิตจริงหลายด้าน แต่อาจต้องใช้เวลาานกว่าจะจบเรื่อง การนำมาเสนอในรูปแบบของละครเวทีจะเป็นการย่นเวลา และได้รับอรรถรสต่างไปอีกแบบหนึ่ง เรื่องซึ่งดำเนินต่อๆ กันไปของสิ่งทไกรภพฉบับนิทานคำกลอนสามารถนำมาตัดตอนทำละครเวทีที่สนุกสนานได้อีกหลายตอน หากมีผู้สนใจนำเรื่องนี้มาเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ มากขึ้น สิ่งทไกรภพคงมีใช้เรื่องที่ “อาภัพ” อีกต่อไป

บรรณานุกรม

- ฉันท ขำวิไล (ผู้รวบรวม). ๑๐๐ ปีของสุนทรภู่. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๔๙๘.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครนอกรวม ๖ เรื่อง. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๘.
- ภัทราวดี มีชูธน. ประวัติภัทราวดีเฉียเตอร์. (ม.ป.ป.,ม.ป.ท.) (อัดสำเนา)
- มารีสา เกศมณี. บทละครเวทีจากวรรณคดีไทย: เงาะป่า สิ่งทไกรภพ. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖.
- พ.ณ ประมวญมารค (ผู้รวบรวมและเรียบเรียง). ประวัติคำกลอนสุนทรภู่. พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๔๙๙.
- สุนทรภู่ (พระสุนทรโวหาร (ภู่)). นิทานคำกลอนของสุนทรภู่, รวบรวมโดย พ.ณ ประมวญมารค, มหาหริต เรื่องฤทธิ์ชำระสอบทาน. พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๑.
- สุวรรณี อุดมผล. “วิธีนำเสนอวรรณคดีไทยในรูปแบบการแสดงผสมผสานของภัทราวดีเฉียเตอร์,” โครงการวิจัยเสริมหลักสูตรคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔. (อัดสำเนา)

“ละครข้างวัดเรื่องสิ่งทไกรภพ” (วีดิทัศน์).